

М. У. Гуль

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ГРУПЫ ГАЛІЦЫЗМАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У гэтым артыкуле разглядаюцца лексіка-семантычныя групы слоў французскага паходжання ў лексіконе беларускай мовы на працягу некалькіх перыядаў яе развіцця. У старабеларускі перыяд галіцызмы ў асноўным абазначалі паняцці ўбранства і войска. Лексіка французскага паходжання ў сучаснай беларускай мове характарызуецца семантычнай разнастайнасцю, што дазваляе выдзеліць шэраг лексіка-семантычных груп.

Ключавыя словы: *беларуская мова, галіцызм, запазычанне, крыніца запазычвання, лексіка-семантычная група.*

Словы французскага паходжання пачалі пранікаць у беларускую мову з польскай, у якой яны з'явіліся яшчэ ў XVI ст. Асабліва інтэнсіўным быў прыток галіцызмаў у беларускую мову ў XVII ст. Словы французскага паходжання ў сваёй большасці абазначалі прадметы і паняцці ўбранства, гульняў, войска і кухні [1, с. 98]. Намі былі выдзелены наступныя лексіка-семантычныя групы галіцызмаў у старабеларускай мове: назвы абстрактных паняццяў (*резон* 'довад', *фатыкга* 'клопаты'); ваенная лексіка (*аркабузь* 'стрэльба', *карабінъ*, *куша* 'лук з прыкладам', *мушкетъ*, *пистолетъ*, *пуклеръ* 'шчыт'); дзелавая і канцылярская лексіка (*блянкетъ* 'бланк', *ваканцыя* 'вакансія', *визитъ* 'наведванне, дакумент аб выніках праверкі', *креденсъ* 'вярыцельны ліст', *пашпортъ*, *процедеръ* 'працэдура, спосаб'); назвы абутку, адзення, упрыгожанняў для адзення, галаўных убораў (*биретъ*, *ботъ*, *козакинка* 'від кафтана', *пасаманъ* 'пазумент'); назвы асоб (*дикгнитаръ* 'саноўнік', *инъенеръ* 'спецыяліст па будаванню ўмацаванняў', *кардиналь*, *новициатъ* 'паслушнік'); назвы прыбораў (*компасъ*); назвы прыродных з'яў (*зефиръ* 'заходні вецер'); назвы посуду (*пателя* 'патэльня'); назвы рэчываў (*амборъ* 'амбра'); назвы тканін (*мухояръ* 'муар'). Акрамя таго, сярод галіцызмаў зафіксаваны дзеясловы (*декградовати* 'паніжаць у пасадзе', *инвалидовати* 'адмяняць'), прыметнікі (*канавасовый* 'з палатна канавасу', *флямский* 'фламандскі').

“Словарь белорусского наречия” (1870) І. І. Насовіча фіксуе стан і ўзровень развіцця беларускай мовы сярэдзіны ХХ ст. Слоўнік утрымлівае каля 30 000 слоў, сярод іх сустракаюцца і словы іншамоўнага паходжання. “Словарь белорусского наречия” ўтрымлівае словы французскага паходжання (без указання на крыніцу запазычвання): *гарнитуръ, парфумъ, рекрутъ, форса* ‘намаганне’, *шарамыга/шарамыжка*.

Французскія запазычанні ў сучаснай беларускай мове былі дэтальна прааналізаваны Т. А. Мальцавай. Згодна з яе сцвярджэннем, “польская мова заставалася важнай крыніцай запазычвання галіцызмаў і на працягу ХІХ ст., а таксама першых дзесяцігоддзяў ХХ ст.” [2, с. 14]. У гэты час галіцызмы праз польскае пасярэдніцтва пранікалі ў беларускую мову пераважна вусным шляхам, яны звычайна абазначалі прадметы побыту. У пазнейшы перыяд на першы план пасярэдніцтва выходзіць руская мова. У пачатку ХХ ст. беларуская мова пачынае асвойваць новыя сферы функцыянавання, новыя жанры і патрабуе шмат лексічнага матэрыялу. Каб задаволіць гэтую патрэбу, выкарыстоўваюцца розныя спосабы: словаўтварэнне, калькаванне і запазычванне. Інтэнсіўным быў працэс запазычвання з рускай мовы і праз яе пасярэдніцтва з іншых еўрапейскіх моў, у тым ліку з французскай.

Важнейшымі фанетычнымі прыметамі галіцызмаў з’яўляюцца: 1) унікальныя спалучэнні галосных з зычнымі *бю, пю, фю* (*бювар, пюрэ, фюзеляж*); *лье, лья, нье, нья* у сярэдзіне слоў (*гарэльеф, віньетка*); *-аж, -яж* у канцы слоў (*вернісаж, трыкатаж*); 2) гукавыя спалучэнні ўнутры слоў *ая* (*фаянс*), *еа* (*сеанс*), *ія* (*мініяцюра*), *юа* (*нюанс*), *юі* (*сюіта*), *уа* (*будуар*), *кст* (*экстэр’ер*), *кспр* (*экспрэсіянізм*); 3) спалучэнні галосных з групай зычных, у склад якіх уваходзяць насавыя: *амб* (*ансамбль*), *амп* (*амплуа*), *анд* (*жандар*), *анр* (*жанр*), *ант* (*антракт*), *анс* (*баланс*), *ент* (*дывертысмент*), *янт* (*брэльянт*). Важнай прыметай галіцызмаў з’яўляецца націск на апошнім вымаўляемым складзе [2, с. 18]. Некаторыя элементы ўказваюць на французскае паходжанне слоў: *аван-* (*авангард*); прыстаўка *дэз-* (*дэзарыентацыя*); фіналі *-эр, -юр, -ёр, -аж/-яж, -ад/-ад-а, -ант, -ент* (*акушэр, бардзюр, гравёр, бліндаж, ліманад, бравада, інтэндант, абонент*) [2, с. 19].

У сучаснай беларускай мове Т. А. Мальцава выдзяляе 18 лексіка-семантычных груп [2, с. 114–115]: 1) лексіка, якая адносіцца да сферы мастацтва (*аванложа, ар’ерсцэна, антрэпрыза, бенефіс, бенуар, жэн-прэм’ер, канферанс, меланж-акт, палішынель*); 2) бытавая лексіка (*ажур, брошка, велюр, гарсэт, гетры, гіпюр, мулінэ, негліжэ, пампон,*

плісэ, фрак, шалік; абажур, бакал, ваза, канапа, кушэтка, сафа, шыфаньер); 3) грамадска-палітычная лексіка (анексія, калабарацыянізм, камунізм, кансерватызм, нацыяналізм, сацыялізм, сепаратызм, фемінізм); 4) ваенная лексіка (ардынарац, ас, камісар, конрт-адмірал; барыкада, бастыён, плацдарм, форт; абардаж, батальён, гарнізон, дывізія, патруль); 5) навуковая лексіка (аэрацыя, гейзерыт, жалон, кабашон, кліваж; азот, бензол, гудрон, малекула, метыл); 6) лексіка, матываваная ўласнымі імёнамі (батыст, галіфэ, мансарда, нікацін, цюль); 7) лексіка, якая рэпрэзентуе асоб па іх прафесіям, асабістым якасцям (акрабат, белтрыст, візажыст, калекцыянер, кампаньёнка, мадэльер, пасажыр, паітальяён, паэт, пілот; аларміст, аптыміст, аферыст, гурман, дылетант, піжсон); 8) кулінарная лексіка (антрэкот, безэ, грыльяж, лікёр, ліманад, мандарын, мерэнга, сасіска, соус, фарш, філе, эскімо); 9) тэхнічная лексіка (амартызатар, амперметр, вантуз, драга, лакаматыў, мікраскоп, пасатыжы, рысора, рэле, супарт, экскаватар); 10) медыцынская лексіка (ангіна, аспірын, ветэрынар, гіпноз, дантыст, дыфтерія, дэзінфекцыя, коклюш, наркоз, неўралгія, трэпанацыя); 11) фінансава-эканамічная лексіка (аванс, акцыз, акцыянер, асігнацыя, крэдыт, крэдытаваць, такса, тарыф, тарыфікацыя); 12) спартыўная лексіка (атлетызм, більярд, брас, культурызм, мат, ракетка, турнік, тушэ); 13) лексіка, якая харатарызуе жывёльны і раслінны свет (амар, бабуін, газель, жырафа, кальмар, каракал, крэветка, мангуст; анемона, базілік, бамбук, бутон, маргарытка, петунія, сельдэрэй, фісташка, шалот); 14) словы, якія адносяцца да друкарскай дзейнасці (авантытул, інтэрліньяж, курсіў, ліньяж, міньён, паратэкст, петыт); 15) сельскагаспадарчая лексіка (гектар, парцэла, пікіраваць); 16) канфесійная лексіка (гугеноты, друід, друідызм, мінарэт); 17) поліфункцыянальная лексіка (амбразура, база, балон, басейн, білет, бюро, ветэран, гід, донар, дыслакацыя, дэтал, інтрыга, кабінет, ліміт, модуль, партнёр); 18) агульная лексіка (абанемент, адрас, багаж, візіт, дасье, камплімент, кур'ёз, пардон, поза, субтыльны, шанс, шык, экспо, эмоцыя) (прыклады Т. А. Мальцавай – М.У. Гуль).

У медыятэкстах на партале zviazda.by на сучасным этапе функцыянуе дастаткова значная колькасць галіцызмаў. З лексіка-граматычнага пункту гледжання сярод адзінак французскага паходжання дамінуюць назоўнікі (арыенцір, асартымент, апладысменты), зафіксаваны таксама дзеясловы (балаціравацца, дамінаваць) і прыметнікі (актуальны, аўтарытэтны). У семантычных адносінах матэрыял характарызуецца разнастайнасцю, што дазваляе

выдзеліць некалькі лексіка-семантычных груп: бытавая лексіка (*жакет, камбінезон, парфум, сінтэпон, юбілей*); ваенная лексіка (*гарнізон, дэзерцір, дэсант, салдат, сяржант*); кулінарная лексіка (*ананас, сідр, калорыя, каньяк, маргарын, марынад, пламбір, пюрэ, рагу, фарш*); медыцынская лексіка (*анеўрызма, грып, каранцін, пратэз, пульс, радыкуліт*); назвы асоб (*валанцёр, масажыст, нігіліст, пазёр*); назвы жывёл (*антылопа, шакал*), раслін (*аніс, астра, бамбук, магнолія, мімоза, язмін*), птушак (*пінгвін*); палітычная лексіка (*кампраміс, легітымнасць, папуліст, санкцыя*); сацыяльна-эканамічная лексіка (*бюджэт, дэкрэт, кампенсацыя, транш*); спартыўная лексіка (*акрабат, батут, батутыст, кульбіт, ліга, трамплін, траса, турнір, эстафета*); тэрміналогія кіно (*анімацыя, кадр, нуар*), літаратуры (*гратэск, каламбур, персанаж, раман*), мастацтва (*акварэль, гарэльеф, гравюра*); музыкі (*вакал, дырыжор, квартэт, фанаграма*), тэатра (*амплуа, рэжысура, рэпертуар*), тэлебачання (*мантаж, рэпартаж, эпізод*).

Новымі запазычваннямі з французскай мовы з'яўляюцца наступныя словы: (*валютны*) *арбітраж, арганза, асамбляж, бамонд, барбекю, батыльёны, бідэ, бістро, брасаж, буцік/бутык, бюсцье, валанцёр, візаж, візажыст, гран-пры, дэворэ, дэнім, дэфіле, жульен, калаж, канапэ, кантрафакцыя, круасан, куцюр, куцюр'е, легіянер, марміт, менталітэт, нонкамбатант, ню, папулізм, пелатон, петанк/петанг, петарда, прэзент, прэм'ер-ліга, прэт-а-партэ, рэзюмэ, рэклама, сават, самелье, седан, сертыфікат, сюр, таро, тату, транш, трыкалор, тур, фандзю, форс-мажор, фры, фуриэт, экстрым, эліта* (паводле "Слоўніка новых слоў беларускай мовы" В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч [3]). "Слоўнік новых слоў беларускай мовы" фіксуе элементы складаных слоў французскага паходжання (*аўта-, гала-, гранд-*). Акрамя гэтага, некаторыя адзінкі функцыянуюць у беларускай мове ў нетранслітараваным выглядзе: *au pair* 'іншаземец, які жыве ў сям'і, вывучае мову краіны знаходжання і адначасова за невялікую плату даглядае за дзецьмі, прыбірае дом і пад.', *ни* (тое, што і *ню*), *pret-a-porte* (тое, што і *прэт-а-партэ*).

Такім чынам, французская мова яшчэ са старабеларускага перыяду з'яўляецца донарам для беларускай мовы. У старабеларускі перыяд галіцызмы ў асноўным абазначалі паняцці ўбранства, войска, справаводства. Лексіка французскага паходжання ў сучаснай беларускай мове характарызуецца семантычнай разнастайнасцю. Галіцызмы складаюць некалькі лексіка-семантычных груп, сярод якіх бытавая лексіка (*жакет*); ваенная лексіка (*дэзерцір*); кулінарная лексіка (*пламбір*); медыцынская лексіка (*анеўрызма*); палітычная

лексіка (*легітымнасць*); сацыяльна-эканамічная лексіка (*трани*); спартыўная лексіка (*акрабат*); тэрміналогія кіно (*нуар*), тэатра (*амплуа*) і інш.

Артыкул напісаны ў ходзе выканання НДР “Лінгвістычная бяспека ва ўмовах глабалізацыі: выклікі запазычвання з іншых моў (на прыкладзе сучаснай беларускай мовы)” у межах гранту Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў, нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20221040 ад 01.07.2022 г., навуковы кіраўнік – М. У. Гуль.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Жураўскі, А. І. Запозычаная лексіка ў старабеларускай мове / А. І. Жураўскі // Гістарычная лексікалогія беларускай мовы / рэдкал. А. Я. Баханькоў [і інш.]. – Мінск, 1970. – С. 81–160.
2. Мальцева, Т. А. Французскія заимствования в белорусском языке / Т. А. Мальцева. – Минск : БГУ, 2004. – 329 с.
3. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : ТетраСистемс, 2009. – 488 с.